

ӨОЖ 070

О. Қасым

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

E-mail: olzhas_kasym@mail.ru

Баспасөздегі әдеби сын

Бұл мақалада қазақ баспасөзіндегі әдеби сынның бүгінгі хал-ахуалы, мен проблемалары қарастырылды. Сол арқылы журналистика мен әдебиеттің өзара байланысы көрсетілді.

Түйін сөздер: аннотация, публицистика, жанр.

О. Касым

Литературная критика в прессе

В этой статье рассматривается нынешнее состояние и проблемы литературной критики в казахской периодической печати. Посредством этого указывается взаимосвязь между журналистикой и литературой.

Ключевые слова: аннотация, публицистика, жанр.

O. Kassym

Literary analysis of media

In this article i saw the problem the current state of literary affairs test Kazakh press. Through the left shows the relative relationship of journalism and literature.

Keywords: abstract, journalism, genre.

Сынның әдеби, ғылыми, эстетикалық сипаттары секілді публицистикалық сипаты да негізгі қасиеттерінің бірі ретінде саналады. Сынның публицистикалық сипатына қарай, оны журналистика деп қарайтын пікірлердің бар екенін ескерген дұрыс. Сын – журналистика емес, публицистикалық оның табиғи қасиеті. Рас, сынның дамуында баспасөздің алар орны ерекше. Сынның негізгі рөлі баспасөзде. Баспасөз бар жерде әдеби сын да бар. Сынның дамуы баспасөздің дамуымен тікелей байланысты. Баспасөз жоқ кезде шын мәніндегі әдеби сын да болмайды. Баспасөз – сынның өмір сүру формасы, даму арнасы. Әдеби сын газет-журналдар бетінде көрініп, өмір сүреді десек, сонымен бірге журналистиканың мүмкіндіктерін де молынан пайдаланатындығы көрінеді. Сын журналистиканы өз қажетіне қарай кеңінен қолданады. Мысалы, аннотация, рецензия, мақала, шолу сияқты баспасөздің жанрлары – сынның да жанрлары. Журналистер жиі қолданатын дөңгелек

үстел, сұхбат, диалог секілді түрлі формалық әдістер әдеби сынға да жат емес. Сын мен журналистиканың да мақсаты ұқсас: қоғамдық өміріміздің түрлі салаларында болып жатқан жаңалықтарды дер кезінде халыққа жеткізіп беру журналистика үшін басты мұрат болса, әдеби өмірдегі елеулі нышандарды насихаттап отыру – сынның негізгі міндеті. Бұл жерде журналистиканың ауқымы кең екендігі көрінеді. Ол әлеуметтік тіршіліктің барлық саласын қамтып жазса, әдеби сын оның бір ғана саласын – әдебиет мәселелерін ғана еншісіне алған. Бұл жерде журналистика мен әдеби сынның мақсат-мүддесі түйісіп, бір жерден көрінеді.

Публицистиканың негізгі мақсаты – бүгінгі күннің өзекті жақтарын жырлау деп ұғынсақ, сынның да басты мұраты – қазіргі әдеби процестің зәру проблемаларын көрсету. Бұл ретте Ф. Дементьевтің «біздің сынымыз қозғалмалы публицистика болуы тиіс» дегенінің жаны бар. Бұл тұрғыдан келгенде публицистика мен әдеби

сынға қойылар талап бар. Ол – бүгінгі күннің жырын жырлау. «Әдебиет – өмір айнасы». Сол әдебиетте қоғамдық өмірдің барлық саласы көрініс табатындықтан, оған пікір білдіретін әдеби сын да тек көркемдікті сөз етіп қоймай, әлеуметтік мәселелерді де қозғайды. Баспасөз ауыл шаруашылығын, өнеркәсіпті, ғылымды, мәдениетті қалай жазса, көркем әдебиет мәселелерін де ұдайы көтеріп отыруға тиісті журналистикаға қойылатын барлық талаптар әдеби сынға да қатысты. Әдеби сынның осындай қасиеттеріне орай, оны әдебиет материалдарына негізделген публицистика деп атауға болады. Сынның пайда болуы, атқарар қызметі, мазмұн-түрі жақтарындағы публицистикалық қасиеттері оның журналистикамен тікелей байланыстылығын көрсетеді.

Әдеби сын журналистикаға аяқты нық тірегенде ғана өзіне жүктелген үлкен міндеттерді ойдағыдай орындай алады. В.Г. Плеханов сынның публицистикалық сипатын оның ғылыми жағымен байланыстырады: «Объективті сын шын мәнінде ғылыми болғанда ғана публицистикалық сипатқа ие бола алады. Егер өнердің мәңгілік заңдары өмір сүретін болса, белгілі бір тарихи кезеңдерде публицистика көркем творчество ауылына баса көктей кіріп, өз үйіндегідей іс-әрекеттер жасайды. Әдеби сын да солай». Өмірде болып жатқан құбылыстарға да белсене араласып, пікір білдіріп отыру, әдеби сынның өміршендігі мен өмірімен тығыз байланыстылығының басты шарты.

Қазақ әдебиеті сынының тарихына, оның жүріп өткен жолына көркемдік сапа деңгейі тұрғысынан қарағанда бірнеше айтулы кезеңдерді атап өтуге болады. XX ғасырдың 20-30 жылдарында Алаш арыстары негізін қалаған, осылардың арқасында жаңаша, ұлттық танымдық-көркемдік биікке көтерілген әдеби-көркем сын, ең бастысы, осы арқылы сол кезеңдегі туған әдебиетіміздің тарихын, теориясын, көркемдік ізденістерін бір жүйеге түсіруге деген талпыныс өз жемісін берді. Сол жылдардағы А. Байтұрсынов, Ж. Аймауытов, С. Мұқанов, С. Сейфуллин, М. Әуезов, Ғ. Тоғжанов, Қ. Жұмалиев, Е. Ысмайылов, Б. Кенжебаев бастаған және осы ізденістер арнасын әрі қарай сәтті жалғастырып кете алған кейінгі толқын әдебиет зерттеушілері мен сыншылары да ұлтымызға теңдессіз, құнды мирас қалдырды. Қазір қолымызда қалған осынау баға

жетпес құнды мұра бүгінгі әдебиетін іздейтін, әдебиетін сүйетін жас ұрпаққа да таптырмас рухани азық екендігін айтып жату артық. Демек, қазіргі қазақ көркем сыны тақыр жерден басталған жоқ, құнарлы мектептен, телегей теңіз әдебиетіміздің өз қайнарынан нәр алды. Қазақтың ұлттық әдеби сыны мен әдебиеттану ғылымындағы осынау күрделі жылдарда қалыптасқан, өркен жайған құнарлы дәстүр 60-90 жылдар, керек болса бүгінгі тәуелсіз әдебиетіміз бен өнеріміз үшін де баға жетпес биік тұғыр, эстетикалық құндылық болып отыр. Осы жылдар аралығында осынау құнарға табан тіреген, содан нәр алған бірнеше буын қазақ сыншылары да өсіп жетілді, әдебиет айдынына шықты. 70-жылдардың ішінде жазған дүниелерімен оқырманын елең еткізіп осы көшке келіп қосылған З. Серікқалиев, Т. Тоқбергенов, А. Сүлейменов, Ж. Әбдірәшев, С. Әшімбаев, Т. Шапай, Сайлаубек Жұмабек, т.б. сын еңбектері әдебиетке соны леп алып келді.

Жалпы, әдеби сын туралы көптеген ғалымдардың түрліше берген баға, пайымдаулары бар. Мысалы, мына анықтама әдеби сынның атқарар қызметін, парызын дәл анықтайды.

«Әдебиет сыны – әдеби сын, көркем әдеби сын – әдебиеттану ғылымының бір саласы. Ол өмір шындығы мен әдеби шығармадағы көркем шындық арақатынасын саралап, көркем шығарманы әдеби тұрғыдан бағалайтын, әдеби дамудың ағымдағы мәселелерін талқылап, бағыт сілтеп отыратын әдеби-публицист, ғылыми-эстетикалық шығармашылық түрі. Әдеби сын – аса күрделі сала. Оның негізгі зерттеу объектісі – көркем әдебиет, әдеби процесс. Сыншы белгілі бір әдеби шығарманы талдап, баға беру үшін әдебиеттану ғылымының зерттеу әдістерін, методологиясын қолданады. Әдеби сынның басты ерекшелігі, көбінесе, қазіргі әдебиеттің жай-күйін қарастыруында, әдеби мұраларды бүгінгі заман тұрғысынан пайымдауында. Әдеби сын әдебиеттің теориясы, әдебиеттің тарихы жеткен жетістіктерге сүйенеді. Көркем шындыққа айналатын өмір – аса күрделі құбылыстардың біртұтас жиынтығы. Міне, сол сан қырлы өмір оқиғаларының көркем әдебиетте қалайша көрініс тапқандығын анықтап отыратын әдеби сынның да оларды түрлі жақтарынан зерттейтін ғылым салаларының жетістіктерін қажетінше пайдаланып отырады».

Жалпы, әр жанрдың өз сыншылары болуы керек екеніне ешкімнің таласы болмас.

Іргелі елдерде солай. Оларда уақыттан қалып қоймау үшін мерзімдік әдеби басылымдарда жарияланған шығармалар мен бір жыл ішінде жарыққа шыққан кітаптарды саралап отыратын сын жүйесі қалыптасқан. Бізде осындай жүйе қашан қалыптасар екен дейсің. «Атаусыз қалу – атумен тең» деп Асқар Сүлейменов айтпақшы, кез келген қаламгер үшін өзінің шығармасына сыни тұрғыда баға берілуі, тіпті, жағымсыз күйде болса да, маңызды екені анық.

Сын тағдыры бүгінде орта буын, жас буынның қолына көше бастады. Аға ұрпақ сыннан біржола сырт айнала бастады деген пікірлер де бар. Жаңа жазып бастаған жас сыншылар мен бай тәжірибелі аға сыншылардың сабақтастығы үзіліп тынған. Содан да жас сыншылардың сыны сұйықтау, шикілеу, ғылыми негіздемеден жұрдай болып келеді. «Кез келген адам өзінің пікірін айтуға құқылы, бірақ кез келген адам өзінің көзқарасын білдіруге құқылы емес» деген ойлы сөз бар. Пікірді айта беруге болады, ал көзқарасыңды ғылыми түрде негіздей білуге тиіссің. Сынға шындап араласқан адамның теориялық жағынан өте мықты дайындығы болуы, салыстырып отыру үшін, ұлттық әдебиетпен қоса, әлемдік әдебиетті де терең білетін жан болуы керектігі күмән туғызбаса керек. Сыншы жазушыдан гөрі таланттырақ болуы, интеллект жағынан да биік тұруы шарт. Сонда ғана оның сыны қаламгерге ой салып, әдебиеттің дамуына, қоғамдық, әдеби-эстетикалық ойдың өсуіне ықпал етеді. Сыншының жазушы мен оқырманды байланыстыратын алтын көпір болмағы ләзім. Ал бүгінде жазушы мен оқырман арасындағы байланыс үзілген, үзілмеген күнде де, үзіліп түсуге шақ тұр.

Оқушы бұрын өмірді кітаптан іздейтін. Жастар махаббатты, сүю мен күюді кітаптан іздегені өтірік емес. Қазір сол кезде өмірдің орнын басқан мәртебелі кітап қалың оқушыға бір кездегідей керек пе? Керек болса да, дәл сол кездегідей керек емес-ау... Әдеби ағыстың ауа райын анықтайтын болғандықтан, сыншылардың мойнына артылатын жүк те ауыр, жауаптылық одан да салмақты. Нағыз сын авторды қаралау емес, үйрету болса керек-ті. Кез келген шығармашылық тұлғаны, жалпы рухани ізденістерді бағалай білгенге не жетсін?! Қанша жерден сынап отырсаң да, авторға деген құрметің де болуы керек емес пе?! Жалпы, бәрін бірден әлемдік әдебиет өлшеміне салуға тырысатынымыз жаман-ақ. «Әдебиетте жас

жок» деген қағида бар. Десек те, автордың бәріне бірдей талаппен қарауға болмайтыны анық. Сыни тұрғыда сақа жазушыға бір бөлек, жас жазушыға бір бөлек қарау керек екенін ұмытпауға тиіспіз. Кәсіби қаламгер мен әуесқой қаламгерді бір қатарға қоюға болмайды. Кейде баспадан көр-жердің бәрі шығып жатыр, таза әдебиет пен халтура мидай араласып кетті деген сөздерді естиміз. Ауылдық, аудандық деңгейдегі әдебиет те өмір сүруге құқылы шығар, кім білген. Бәрібір олар үлкен айналымға түсе алмасы анық. Жақсының жақсы екенін білу үшін жаман да керек секілді.

Бүгінгі күні сын жазуға деген қызығушылық жоқтың қасы. Ешкім қызықпағанның кейін, әрине, ол салада қалам тартылмайтыны белгілі. Кезінде В. Белинский секілді мықты сыншылар әдеби сын жанрын арнайы қалап, таңдап алып, әдебиеттің деңгейін көтеру үшін қызмет еткен болатын. Шынында да әділ сын әдебиеттің дұрыс дамуына үлкен септігін тигізетін нәрсе. Сол сын арқылы әдебиеттің бағыт-бағдары, жетістігі мен кемшілігі көрінеді. Ал сынды жазу өте ауыр. Оған үлкен дайындық керек. Жақсы сын жазу үшін әуелі терең білім, сонан соң ұзақ уақыттық жаттығу қажет. Ал дәл қазір ондай мамандар өте сирек. Бір кездері академиялық оқытуларда әдебиеттің мәнін, мағынасын, маңызын кең көлемде түсіндіретін. Ондағы адамдардың теориялық дайындығы мықты еді. Сол жерде оқып, білім жинақтағаннан кейін ғана сын жазуға бейімделе бастайтын. Ал бейімделу ұзақ процесс. Жалпы, сын дегеннің өзі абырой әперетін нәрсе болмағандықтан да оған қызығушылық аз. Өйткені белгілі бір туындының жақсылығын, я жамандығын көрсету үшін, шығарма сыналып, жазушының шеберлігі туралы ойлар айтылуы тиіс. Ал ондай сын қай жазушыға жағуы мүмкін. Қанша жерден сын – әділ таразышы дегенімізбен де, дәл осы күні жазылып жүрген сындар туралы олай дей алмайтынымыз рас. «Сын – шын болсын, шын – сын болсын», – деген М. Әуезов сөзі ескерусіз қалғалы қашан. Оның бірнеше себептері де бар. Біріншіден, осы күні жазған дүниеге ештеңе төленбейді. Екіншіден, тек қаржылық жағынан ғана емес, творчестволық тұрғыдан да өсіп-өнуге ешқандай мүмкіндік жоқ. Қазір, тіпті, сынды ешкім басып шығармайды да. Мәселен, кезінде Сағат Әшімбаевтар ең әуелі әдебиет туралы ойларын жазып тұратын. Біртіндеп кей шығармаларды сынап, олардың мазмұнына тереңдей еніп, өзінің

эстетикалық талғамын, теориялық білімін, жан-жақты біліктілігін мақала ретінде таныта бастады. Кейін сол жазғандарының бәрін кітапқа біріктірді. Сөйтіп, мақаласына да, кітабына да қаламақы алып, өзіне қаржылық жағынан көмек тауып жатты. Ал қазір ондай мүмкіндіктер жоқ. Біреудің шығармасын оқып, кейін оны сынап, бәленбай уақытыңды бөлгеніңмен, саған келер ешқандай пайда болмаса, ондай іске кім құлшынбақ. Тіпті, ең болмағанда, сыншы ретінде танылуға да мүмкіндік жоқ қой қазір. Мәселен, бүгінгі шығып жатқан кітаптарды алып, соларға сын жазу үшін қаншама уақытыңызды бөлуге тура келетінін ойлаңыз. Оқып шыққаннан кейін оны талдауыңыз керек. Ал осынша есіл уақыт пен қажырлы еңбектен еш нәтиже көрінбесе, ол салаға кім ат басын бұрғысы келсін. Сонымен қатар қазіргі күні көпшіліктің әдебиетке деген қызығушылығы да аз. Негізінен, қай кезеңде болмасын әдебиеттің негізгі оқырманы 20 мен 30-дың аралығындағылар. Әдебиет – адамды адам болып қалуға үйрететін тәрбие құралы, өмірдің қарапайым шындығын көркемдік шындыққа айналдырып беретін де осы әдебиет десек, негізінен, соны ұғынатын, өзі оқыған шығармадағы бүкіл жақсылық пен жамандықты саралайтын, оның көркемдігіне тұшынатын, автордың ұтымды тәсілдеріне тәнті болатындар – осы жас аралығындағылар екен. Ал бүгінгі заманда ондай құлшынып оқитындар сирек. Жазылған сынды ешкім оқып жарытпауы да мүмкін. Себебі, көп адам сол сын нысанасына айналып отырған шығарманың өзімен таныс емес болып шығады. Үшіншіден, бүгінде сыншыларды ұйыстыратын, ұйымдастыратын, көзқарас бірлігін, бағыт-бағдар бірлігін, заманға ыңғайлы, жоспарлы-жобалы түрде қарайтын орта жоқ. Әркім өзінің білгенінше біреуі ағасын, біреуі інісін мақтап жазып жатыр. Біреуге ерегесіп қалған болса, шығармасын түкке алғысыз етіп сынап тастайды. Сонда осыны таразылайтын, мынанікі дұрыс, мынанікі бұрыс дейтін орта қайда? Қай кезеңде болмасын, «сын әдебиеттен қалып қалды», «жақсы сын жоқ» деген пікірлер ылғи болып тұрады. Ал қазіргі күні жақсы сынның жоқ екені айтпасақ та белгілі болып тұр.

«Әдебиет – халықтың ішкі запыраны, билік әдебиетті осылай түсінуі керек, сондықтан әдебиетті жолға салатын, өрістететін сынға билік көңіл бөлуі тиіс, – дейді сыншы Амангелді Кеңшілікұлы. Кеңестік кеңістікте баспаларда

«жабық рецензия» дейтін жүйе болатын. Оған пікір жазғандарға қомақты қаламақы төленген. Қаламақы төленген соң, сыншылар жанын салып еңбектенген. Қазір ондай қаламақы жоқ болғасын, жан бағудың жолында жанталасып жүргендердің босқа арам тер болғысы келмейді» – дейді сыншы Бақыт Кәрібаева [«Айқын» газеті].

Орыс әдебиетшілері «біздің алтын ғасырымыз Пушкин, Толстой дәуірінде өтіп кетті, XX ғасырда орыста үлкен әдебиет туған жоқ» деген қорытындыға келуде. Кеңестік замандағы мықтыларын қайтадан жаңаша пайымдап, талдап-сараптауда. Әдеби сыны бұрыннан мықты елдің әдебиеті де мықты. Тургенев: «Мен өлгенде мәйітімді Белинскийдің қасына қойыңдар», – депті. Бұл екеуі – өнерде көзқарастары түйіспеген адамдар, бірақ... Бұл да – сынның, сыншының күдіреті. Әдебиет зерттеушісі Айгүл Ісімақованың айтуынша, «тәуелсіздік жылдарынан кейін қазақ әдебиетіне тың серпін әкелген шоқтықты шығармаларды, келісті кітаптарды таратып талдау, әділ безбендеу үшін бұрынғы академиялық стильдегі сыни жүйеміз жарамсыз, ол үшін тыңнан ойлайтын жас сыншылардың жаңа буыны пайда болуы керек. Ал ол жас сыншыларды баулып, қалыптастыратын кім сонда?!» [«Айқын» газеті] Бұл сұрақ баршамызды толғандырады.

Әдебиет сыншысы Бақыт Сарбалаұлы «Тәуелсіздік алғаннан кейін әдебиетімізде үлкен дағдарыстың белең алғанын жасырмай айтуымыз қажет. Қазір де содан шыға қойған жоқпыз. Өйткені шын мәнісіндегі кесек туындылар өте сирек туып жатыр. Бірақ соған қарамастан, маған дәл бүгінгі таңда әдеби сын көбірек керек секілді болып көрінеді. Олай дейтін себебім, Кеңес одағы құлағаннан кейін бәріміз де бетімізбен кеттік. Әсіресе бүгінгі жастарымыз нақты бағдарсыз өмір сүріп жатқан секілді», – дейді. [www.azattyg.org]

Дәтке дауа, соңғы уақыт бедерінде жас әдебиетшілердің ішінен суырылып шығып, сын майданына араласқандары бар. Олардың санатына Серікбол Хасан, Бағашар Арықбай, Қозыбай Құрман тағы басқа сыншыларды қосуға болады. Жас сыншылардың жазған рецензия, сындары ауық-ауық «Қазақ әдебиеті», «Ақ желкен», «Жас қазақ» басылымдарында жарық көруде.

Бұл сонау аға буын өкілдері бастаған әдебиет сыны жолының әлі де жалғасып келе жатқанын көрсетсе керек.

Әдебиеттер

- 1 «Қазақ энциклопедиясы – VI» «Kazakh encyclopaedia – VI»
- 2 Қабдолов З. Екі томдық шығармалар. – Алматы, 1983.
- 3 Қирабаев С. Әдебиетіміздің ақтаңдақтары. – Алматы, 1992.
- 4 Қирабаев С. Ұлт тәуелсіздігі және әдебиет. – Алматы, 2001.
- 5 Сыздықов К. Мұхтар Әуезов – әдебиет сыншысы. – Алматы, 1973.
- 6 Қазақ әдебиетінің тарихы. III том. 2-кітап. – Алматы: Ғылым, 1967. – 663 б.

References

- 1 Kazakh encyclopedia – VI.
- 2 Khabdолоv Z. Two-volume edition. – Almaty, 1983.
- 3 S. Kirabayev, White spots of literature. – Almaty, 1992.
- 4 Kirabayev S. Independence of nation and literature. – Almaty, 2001.
- 5 Syzdykov K. Mukhtar Auezov – literature expert. – Almaty, 1973.
- 6 History of Kazakh literature, III edition, Second book. – Almaty: Gylym, 1967. – P. 663.